

Μια αναθεωρητική προσέγγιση στην εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας

Από τον ΣΠΥΡΟ Α. ΜΟΣΧΟΝΑ

Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, Ελένη Καραντζόλα, Κατερίνα Τικτοπούλου, Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας και Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2023, σελ. CXII + 762.

Όπως διαβάζουμε στην πρώτη κίολας σελίδα του Προλόγου, η αφετηρία αυτού του τόμου τοποθετείται στο 1998, όταν η Ελένη Κακουλίδη-Πάνου παραχώρησε στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας το αρχείο της με δημώδη κείμενα του 15^{ου} και 16^{ου} αι.¹ Η ίδια δεν έζησε να δει το βιβλίο αυτό τυπωμένο. Σε μελέτη της του 2012 αναφέρει ότι η Ανθολογία του δημώδους πεζού λόγου του 16^{ου} αι. βρίσκεται «ακόμη υπό έκδοση [2012] από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας!».² Σε σχετικές μελέτες της Ελένης Καραντζόλα και της Κατερίνας Τικτοπούλου, των άλλων δύο συνεπιμελητριών, ο τόμος αναφέρεται συχνά «υπό έκδ.»

Η μακρά πορεία προς το τυπογραφείο εξηγείται και από το γεγονός ότι στην ανθολογία αυτή αποτυπώνεται μέρος μόνο ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος, ενός προγράμματος σε εξέλιξη. Η συγκρότηση ενός σώματος κειμένων, του corpus από το οποίο αντλήθηκαν τα αποσπάσματα αυτής της ανθολογίας, δεν συνιστά την ολοκλήρωση του προγράμματος αυτού, αλλά την αρχή του: είναι η προϋπόθεση για το σύνολο των «παρατηρήσεων» (με την έννοια που ο όρος έχει στη στατιστική) που μπορούν να γίνουν πάνω σ' αυτό το σώμα.

Οι παρατηρήσεις αυτές εκτίθενται στην εκτενέστατη, 112 σελίδων, Εισαγωγή – μία ολόκληρη μονογραφία. Η κυρίως ανθολογία αποτελείται από 502 σελίδες και περιλαμβάνει αποσπάσματα από 250 κείμενα, κυρίως χειρόγραφα, ανέκδοτα τα περισσότερα· μόλις 33 κείμενα προέρχονται από

¹ Βλ. Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, «Γνωστοί και άγνωστοι πεζογράφοι. Γνωστή και άγνωστη πεζογραφία του 16^{ου} αιώνα: Τα αποτελέσματα πολύχρονης έρευνας», στο «Τ' αδόνιν κείνον που γλυκά θλιβάται». Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημώδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600): Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi, επιμ. Π. Αγαπητός και Μ. Πιερής, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, 501-535.

² Ελένη Κακουλίδη-Πάνου, «Μη πολλοί διδάσκαλοι γίνεσθε [...] Τι είναι σωστό και τι λάθος στα κείμενα που εκδίδουμε», στο Πρώιμη νεοελληνική δημώδης γραμματεία, επιμ. Γ. Μαυρομάτη και Ν. Αγιώτη, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 64.

19 παλαιότερες εκδόσεις. Ο τόμος περιλαμβάνει επίσης Εργοβιογραφικά σημειώματα συγγραφέων και μεταφραστών (26 σελς), πλούσιο Γλωσσάρι, που μπορεί να χρησιμεύσει και σαν ευρετήριο παραλλαγμένων ή δάνειων λέξεων (93 σελς), Χρονολόγιο με τα σημαντικότερα ιστορικά, πνευματικά, εκδοτικά γεγονότα της περιόδου 1477-1609 (36 σελς), Καταλόγους χειρογράφων, παλαιών εκδόσεων και εικόνων (12 σελς), Βιβλιογραφία (48 σελς) και Ευρετήριο (29 σελς).

Μέχρι τώρα εθεωρείτο ότι ο 16^{ος} είναι ο αιώνας της δημώδους ποίησης. Αυτήν τη διαδεδομένη πεποίθηση φιλοδοξεί να ανατρέψει το ερευνητικό πρόγραμμα από το οποίο προέκυψε η παρούσα ανθολογία. Καταδεικνύεται πλέον ότι η δημώδης γλώσσα είχε εξίσου σημαντική παρουσία στον πεζό, και μάλιστα στον μη λογοτεχνικό λόγο.

Ο πεζός λόγος

Οι προγενέστερες ανθολογίες των Λίνου Πολίτη,³ Παναγιώτη Μαστροδημήτρη,⁴ Στυλιανού Αλεξίου,⁵ Ναταλίας Δεληγιαννάκη⁶ και η πιο πρόσφατη του Στέφανου Κακλαμάνη⁷ είναι όλες ποιητικές ανθολογίες. Η ανθολογία των Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα και Τικτοπούλου καλύπτει λοιπόν ένα βιβλιογραφικό κενό. Συγκρίσιμη είναι με τις δύο πεζογραφικές ανθολογίες του Γιώργου Κεχαγιόγλου,⁸ οι οποίες όμως δεν περιλαμβάνουν μόνο δημώδη κείμενα, περιλαμβάνουν μόνο αφηγηματικά κείμενα και δεν εστιάζουν στην ίδια ή σε άλλη περίοδο.⁹ Η ανθολογία της Ελένης Κακουλίδη-Πάνου *Κυπριακός πεζός λόγος: 15^{ος}-17^{ος} αιώνας*,¹⁰ ορισμένα κείμενα της οποίας περιλαμβάνονται και στην παρούσα ανθολογία, περιορίζεται σε κείμενα της κυπριακής διαλέκτου.

³ *Ποιητική Ανθολογία*, Β΄: *Μετά την άλωση: 15ος και 16ος αιώνας*, Αθήνα: Μαλλιάρης, 1998.

⁴ *Η ποίηση του νέου ελληνισμού: Ανθολογία . Πρωτοελληνικά κείμενα - κρητική λογοτεχνία - δημοτικό τραγούδι*, Αθήνα: Ίδρυμα Γουλιανδρή-Χορν, 2008.

⁵ *Κρητική ανθολογία (ΙΕ΄ -ΙΖ΄ αιώνας)*, Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1954.

⁶ *Κρητική λυρική ποίηση: Από την περίοδο της ακμής*, Αθήνα: Ερμής 1999.

⁷ *Η Κρητική ποίηση στα χρόνια της Αναγέννησης (14ος-17ος)*, 3 τ., Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2019-2020.

⁸ *Η παλαιότερη πεζογραφία μας: Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, Β΄ 1-Β΄ 2: 15^{ος} αιώνας - 1830, Αθήνα: Σοκόλης, 1999, και *Πεζογραφική Ανθολογία: Αφηγηματικός γραπτός νεοελληνικός λόγος*, Α΄: Από τα τέλη του Βυζαντίου ως την Γαλλική Επανάσταση, Β΄: Από τη Γαλλική Επανάσταση ως τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

⁹ Βλ. Κεχαγιόγλου, *Πεζογραφική Ανθολογία*, Α΄, ό.π., σ. 24: «η δική μας ανθολόγηση περιλαμβάνει [...] δημώδη και δημοτικά όσο και ημιλόγια και μεικτά, λόγια, καθαρεύοντα και αρχαϊστικά κείμενα, σε όλες τις επιμέρους φάσεις της περιόδου που μας απασχολεί».

¹⁰ Λευκωσία: Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, 2011.

Ο σημαντικότερος λόγος για μια ανθολογία πεζών κειμένων είναι ο ακόλουθος: στα πεζά κείμενα – κυρίως – συγκλίνουν δύο διαδικασίες που η γλωσσολογική παράδοση στη χώρα μας, δυστυχώς, δυσκολεύεται να διαχωρίσει, πόσο μάλλον να συνδυάσει: της *koineization* και της *standardization*, δηλ. της διαμόρφωσης μιας γλώσσας υπερτοπικής, μεικτής, «ανώμαλης»,¹¹ από τη μια, και της τυποποίησης, δηλ. της διαμόρφωσης μιας ρυθμισμένης «από τα πάνω» γλώσσας, της λεγόμενης «τυποποιημένης» ή «πρότυπης» (*standard*). Οι κοινές γλώσσες είναι προφορικές κυρίως, αν και νομιμοποιούμεστε να μιλάμε και για «γραπτές κοινές»: οι πρότυπες γλώσσες είναι κυρίως γραπτές ή γραφογενείς, αν και χρησιμοποιούνται και στον προφορικό λόγο. Η κοινή γλώσσα διαμορφώνεται μέσω της αμοιβαίας προσαρμογής γλωσσικών ποικιλιών· προϋποθέτει την επαφή ομιλητριών και ομιλητών που χειρίζονται διαφορετικές ποικιλίες και ρεπερτόρια, γι' αυτό και συντελείται κυρίως στα αστικά κέντρα, όπου οι ομιλητές αυτοί συναντιούνται. Η πρότυπη, από την άλλη, προϋποθέτει την άνωθεν επιλογή μιας γλωσσικής ποικιλίας, τη συντεταγμένη καλλιέργειά της – κυρίως στον γραπτό, πεζό, μη λογοτεχνικό λόγο – και τη μετέπειτα επιβολή της ως «ιδανικής» γλώσσας. Η τυποποίηση απαιτεί σχεδιασμό, ο οποίος περιλαμβάνει σύστημα γραφής και κανόνων ορθογραφίας, εκπόνηση έργων αναφοράς (γραμματικής, λεξικού) και εγχειριδίων για σχολική και διοικητική χρήση, εκδοτικές συμβάσεις, επεξεργασία ειδών και επιπέδων του λόγου κλπ. Στην υλοποίηση του σχεδιασμού εμπλέκονται συνήθως θεσμοί και ιδρύματα (το κράτος, Ακαδημίες, Κέντρα μελέτης της γλώσσας, Επιτροπές, Όμιλοι για την προώθηση γλωσσικών ζητημάτων, εκπαιδευτικοί φορείς).¹² Η διαμόρφωση μιας κοινής γλώσσας, αντίθετα, είναι διαδικασία αδιαμεσολάβητη, «φυσική» μάλλον παρά «τεχνητή». Η κοινή γλώσσα προκύπτει από τη μείξη· η πρότυπη, αντίθετα, υπόκειται συνήθως στην ιδεολογία του καθαρισμού.¹³

¹¹ Βλ. Γιάννη Ψυχάρη, «Ιστορικά και γλωσσολογικά ζητήματα», στο *Ρόδα και μήλα Α΄*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1902, 123: «οι κοινές γλώσσες είναι πάντα ανώμαλες», 126: «κάθε κοινή γλώσσα είναι ανώμαλη».

¹² Βλ. και Σπύρος Α. Μοσχονάς, «Γλωσσική τυποποίηση», *Cogito* 02 (2005), 57-58 [<https://smoschon.ntlab.gr/gr/articles/cogito/2005/>].

¹³ Για τη σύγχυση της κοινής με την πρότυπη γλώσσα ευθύνεται κυρίως το γλωσσικό ζήτημα: κάθε μερίδα λογίων ήθελε να πείσει ότι η γλωσσική ποικιλία που υπερασπιζόταν και προωθούσε – η πρότυπη γλώσσα – βασιζόταν σε μία κοινή· η ύπαρξη μιας κοινής – πραγματικής ή φανταστικής – είναι και ο συνηθέστερος τρόπος νομιμοποίησης μιας πρότυπης. Για την ιδεολογία αυτή στο έργο του Μανόλη Τριανταφυλλίδη, βλ. Σπύρος Α. Μοσχονάς, «Αφηγηματικά σχήματα στο έργο του Μανόλη Τριανταφυλλίδη», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 30, 2010, 402-404.

Ο 16^{ος} αιώνας

Προφανώς δεν τίθεται ζήτημα πρότυπης, τυποποιημένης γλώσσας τον 15^ο και τον 16^ο αι. στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Δεν υπάρχουν οι θεσμοί που θα μπορούσαν να σχεδιάσουν μια διαδικασία τυποποίησης ούτε τα καταστατικά έργα (γραμματικές, λεξικά) ούτε οι μηχανισμοί διάδοσης μιας πρότυπης γλώσσας (δίκτυο σχολείων κλπ.). Μπορούμε όμως να μιλάμε για την ύπαρξη, την ίδια περίοδο, μίας κοινής δημώδους γλώσσας, και μάλιστα μιας γραπτής κοινής;

Την περίοδο αυτή, όπως αναφέρεται στην Εισαγωγή (σ. XXIII), συντελούνται δύο κοσμογονικές αλλαγές:

οι καθομιλούμενες γλώσσες στην Ευρώπη – σε αντιδιαστολή με τη λατινική και τις άλλες «ιερές» γλώσσες [linguae sacrae] – άρχισαν να έρχονται στο προσκήνιο και να διεκδικούν, με συστηματικό τρόπο, θέση ως γλώσσες γραμματισμού από το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα και έως τα τέλη του 16^{ου}, πιο συγκεκριμένα στο διάστημα 1450-1580, που ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο έχει χαρακτηριστεί ως «πρώτη οικογλωσσική επανάσταση» στην Ευρώπη.¹⁴ Συγχρόνως, η χρήση τους στον γραπτό λόγο επέφερε την ανάγκη (προ)τυποποίησής τους [standardization]. Έτσι, παρατηρείται η μαζική «γραμματικοποίηση» [grammatisation]¹⁵ των καθομιλούμενων γλωσσών, δηλαδή ο εξοπλισμός τους με τις βασικές τεχνολογίες του γραπτού λόγου: λεξικά, γραμματικές, ορθογραφικούς και υφολογικούς οδηγούς.

Στο σχήμα αυτών των δύο διαδοχικών επαναστάσεων, μίας οικογλωσσικής και μίας τεχνογλωσσικής, επιχειρεί να εντάξει την ελληνική γλώσσα ο *Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Αυτό που χαρακτηρίζει τη «διαρκή δυναμική συγχρονία» του 16^{ου} αι. είναι η ποικιλότητα, η χρήση πολλών και διαφορετικών γλωσσικών πόρων, η προσπάθεια διαμόρφωσης (στην Κωνσταντινούπολη, στην Κρήτη, στα Επτάνησα κ.α.) υπερτοπικών κοινών, με πολλά λόγια στοιχεία αλλά και με στοιχεία της εκάστοτε καθομιλουμένης. Αυτές οι «ημιλόγιες κοινές»¹⁶ του πεζού λόγου έχουν ως υφολογικά πρότυπα τους βίους των αγίων, τα συναξάρια και παρόμοια θρησκευτικά κείμενα. Ιδού πώς, τρεις αιώνες αργότερα, θα συνοψίσει τις προσπάθειες

¹⁴ Βλ. Daniel Baggioni, *Langues et nations en Europe*, Paris : Payot, 1997, κεφ. IV, 95-120: « La première révolution écolinguistique en Europe occidentale (XVe-XVIe siècle) »

¹⁵ Βλ. Sylvain Auroux, *La révolution technologique de la grammatisation*, Liège : Madraga, 1994, και, για την περίοδο που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ, Sylvain Auroux, επιμ., *Histoire des idées linguistiques 2 : Le developpement de la grammaire occidentale*, Liège : Madraga, 1992.

¹⁶ Hans Eideneir, «Η πεζογραφία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Cretan Studies* 6 (1998), 338.

«μορφώσεως γλώσσης κοινής» ο Κωνσταντίνος Σάθας, ο ιστοριοδίφης που έγραψε την πρώτη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος:¹⁷

Περί τα τέλη της δεκάτης έκτης εκατονταετηρίδος Μάξιμος Μαργούνιος [...] και Μελέτιος Πηγάς, [...] αμφοτέροί Κρήτες και ανήκοντες εις την Ιεράν εκείνην πλειάδα, ήτις και την ορθοδοξίαν κατηγλάϊσε, και το υπόδουλον γένος κατελάμπρυνεν, ενζήλως προσεπάθησαν να μορφώσωσι το τέως ακανόνιστον ύφος της καθωμιλημένης διαλέκτου, απαλλάξαντες αυτήν παντός ιδιωματικώς περεισφρήσαντος ξενισμού, και καταδειξάντες, ότι και πλούτου λέξεων και γλαφυρότητος περί την έκφρασιν δεν εστερείτο. Αι μεταφράσεις του πρώτου, και αι διδαχαί αμφοτέρων δύνανται όντως να θεωρηθώσιν ως τα γνησιώτερα μνημεία της τότε γραφομένης και παρ' απάντων ανεξαίρέτως εννοουμένης απλοελληνικής γλώσσης.

Τον 17^ο αιώνα, οι προσπάθειες καλλιέργειας γραπτών κοινών συνεχίζονται, φαίνεται όμως τώρα να υπάρχει η στοιχειώδης προϋπόθεση για την τυποποίηση της γλώσσας, που δεν είναι άλλη από τη δημιουργία μεταγλώσσας, δηλ. κειμένων αναφοράς που περιγράφουν ή ρυθμίζουν την καθομιλουμένη. Η πρώτη *Γραμματική της κοινής των Ελλήνων γλώσσης* είναι του Νικόλαου Σοφιανού· γράφτηκε τον 16^ο αι., αλλά εκδόθηκε μόλις το 1870, «επιμελεία και διορθώσει Αιμυλίου Λεγρανδίου». Τον 17^ο αι. παρατηρείται αύξηση των έργων αναφοράς: εκδίδονται οι γραμματικές του Girolamo Germano (στο *Vocabolario italiano et greco*, 1622) του Ρωμανού Νικηφόρου (*Grammatica linguae graecae vulgaris...*, 1627), του Μητροφάνη Κριτόπουλου (*Γενικοί κανόνες της ιδιωτικής των νυν Ελλήνων διαλέκτου*, 1627), του Simon Portius (*Γραμματική της ρωμαϊκής γλώσσας*, 1638), ενώ στην αυγή του 18^{ου} αι. θα δημοσιευτούν άλλες τρεις γραμματικές (του Ioannes Tribbechovius, του Johann Michael Langius και του Θωμά Παρισινού).¹⁸

Ο *Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα* περιλαμβάνει αποσπάσματα από δύο λεξικά – δύο γλωσσάρια μάλλον –, την *Corona pretiosa* (Βενετία, τύποις Stefano da Sabbio, 1527) και το *Vocabulario nuovo* (Βενετία, 1582), αγνώστων συγγραφέων. Τον 17^ο αι. θα έχουμε άνθιση της λεξικογραφίας: εκδίδεται το *Glossarium graecobarbarum* του Johannes Meursius (Λάιντεν, 1610), το *Λεξικόν λατινικόν, ρωμαϊκόν και ελληνικόν* του Simon Portius (Παρίσι, 1635), το *Vocabolario italiano e greco* του Girolamo Germano

¹⁷ Κωνσταντίνος Σάθας, *Νεοελληνικής Φιλολογίας Παράρτημα: Ιστορία του ζητήματος της νεοελληνικής γλώσσης*. Εν Αθήναις: εκ του Τυπογρ. των τεκνών Ανδρ. Κορομηλά, 1870, σ. 37.

¹⁸ Βλ. κατάλογο στο «Βιβλιογραφία των νεοελληνικών γραμματικών», επιμ. Ρ. Δελβερούδη, <http://ctltfg.frl.uoa.gr/>.

(Ρώμη, 1622) ο τετράγλωσσος *Θησαυρός της εγκυκλοπαιδικής βάσεως* του Γεράσιμου Βλάχου (Βενετία, 1659), το *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis* του Charles du Cange (Λυών, 1688), στο οποίο αποδελτιώνονται χρήσεις της μεσαιωνικής δημώδους γραμματείας, και, στις αρχές του 18^{ου} αι., ο περίφημος *Θησαυρός της ρωμαϊκής και της φράγκικης γλώσσας* του Alessio da Somavera (Παρίσι, 1709), ο πλούτος του οποίου αντιστέκεται ακόμη σε κάθε προσπάθεια συστηματικής ταξινόμησης.¹⁹ Από τα έργα αυτά, γραμματικές και λεξικά, απουσιάζει ο ρυθμιστικός οίστρος που θα κυριεύσει αργότερα, από τα μέσα του 18. αι. κ.ε., παρόμοια έργα αναφοράς. Έχουν τεθεί όμως οι προϋποθέσεις για να ξεκινήσει η αργή διαδικασία τυποποίησης της – ή μίας – γραπτής κοινής γλώσσας που θα μπορούσε ν' αποκαλείται «δημώδης κοινή».

Η «δημώδης»

Στη «δημώδη» μπαίνει κανείς στον πειρασμό να δώσει την ίδια ερμηνεία που δίνουμε σήμερα στον όρο «δημοτική». Όμως, όπως εύστοχα επισημαίνουν οι επιμελήτριες (σ. XXXIII), μια τέτοια ταύτιση θα ήταν «αναχρονιστική προβολή» στο παρελθόν. Η δημοτική, ακόμα και αν δεχτούμε ότι είναι ή ήταν μία υπαρκτή γλωσσική ποικιλία (και όχι πολλές), είναι ή ήταν ταυτοχρόνως κι ένα πρότυπο, ένα standard, ρυθμισμένο «από τα πάνω»· επίσης, ο όρος «δημοτική» δεν νοείται εκτός συναγωνισμού, ανεξάρτητα δηλ. απ' ό,τι συνήθως ονομάζουμε «το γλωσσικό ζήτημα». Από τη «δημώδη» απουσιάζουν αυτές οι συνεκδοχές. Η δημοτική θα μπορούσε ν' αντιστοιχεί σε μία ή πολλές δημώδεις, αλλά δεν ταυτίζεται με αυτές.

Μια φράση που χρησιμοποιούν οι επιμελήτριες στην Εισαγωγή τους για τη «δημώδη» είναι: «(κοντά) στην καθομιλουμένη» (ό.π.). Όμως ο όρος αυτός εισάγει ένα νέο, άγνωστο terminus, αφού την «καθομιλουμένη» δεν τη γνωρίζουμε παρά μέσα από γραπτά τεκμήρια. Και πώς να μετρήσουμε την απόσταση ανάμεσα στη γραφή και στην ομιλία όταν το μόνο μέτρο που έχουμε είναι η γραφή;

Ένα μέτρο της απόστασης – και μια απάντηση στο ερώτημά μας – μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα μας δώσουν εκείνα τα είδη του λόγου (genres) τα

¹⁹ Βλ. Ελένη Καραντζόλα και Στυλιανός Πατεράκης, «Η (προ)τυποποίηση της πρώιμης νέας ελληνικής στα λεξικά του 16^{ου} και 17^{ου} αι.: Ζητήματα ληματογράφησης και μορφολογικής ανάλυσης», στο *Λεξικολογία και Μορφολογία: Η θέση της μορφολογίας στα λεξικά της νέας ελληνικής*, επιμ. Μ. Κατσογιάννου και Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Αθήνα: Πατάκης, 2022, 185-231.

οποία, καθ' υπόθεσιν, βρίσκονται «πιο κοντά» στην καθομιλουμένη (όχι ότι δεν κάνουμε κύκλο κι έτσι: η καθομιλουμένη ορίζεται ως η ποικιλία εκείνη που χρησιμοποιείται σε είδη λόγου της καθομιλουμένης). Αυτή η προσέγγιση δεν είναι νεωτερική· την ακολουθεί η λαογραφία και η κάπως πιο παραδοσιακή βυζαντινολογία με την έμφαση που δίνουν σε παιδικά τραγούδια, τραγούδια του γάμου, παροιμίες, αινίγματα, μαντικά, στοιχειώσεις, τελέσματα κλπ.²⁰

Στον τόμο που παρουσιάζουμε ανθολογούνται αποσπάσματα από 250 κείμενα που ανήκουν σε 11 είδη λόγου· αυτά είναι: Α. Πρόλογοι και αφιερώσεις, Β. Θεολογικά, Γ. Διδακτικά, Δ. Αφηγηματικά, Ε. Φιλολογικά, ΣΤ. Ιστοριογραφικά-Χρονογραφικά, Ζ. Ταξιδιωτικά, Η. Επιστημονικά, Θ. Νομικά, Ι. Έγγραφα και ΙΑ. Επιστολές.²¹

Τα κείμενα σε κάθε κατηγορία έχουν επιλεγεί με κριτήριο την περιεκτικότητά τους σε δημώδη στοιχεία (βλ. παρακάτω). Ειδικότερα: – Οι Πρόλογοι και οι Αφιερώσεις περιέχουν διευκρινίσεις σχετικά με το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνονται, ενώ συχνά περιλαμβάνουν μεταγλωσσικά σχόλια, δηλ. απολογίες για το είδος της γλώσσας που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς τους. – Οι συγγραφείς των κειμένων που ανήκουν στις επόμενες τρεις κατηγορίες (Θεολογικά: μεταφράσεις της Αγίας Γραφής και ερμηνευτικά, Διδακτικά: κηρύγματα και διδαχές, και Αφηγηματικά: συναξάρια, βίοι αγίων, ηθικοδιδακτικές αφηγήσεις), για λόγους προσηλυτισμού, προκειμένου να διευρύνουν το ακροατήριό τους, δείχνουν προτίμηση στη λεγόμενη «απλοελληνική»· είδαμε ήδη τη σημασία αυτών των κειμένων στη διαμόρφωση κοινής γραπτής γλώσσας. – Στα Φιλολογικά περιλαμβάνονται μεταγλωττίσεις αρχαίων ελληνικών κειμένων, «σχολικά» κείμενα καθώς και αποσπάσματα από τη γραμματική του Νικολάου Σοφιανού και από τα δύο γλωσσάρια, την *Corona pretiosa* και το *Vocabulario nuono* – με κριτήριο, ασφαλώς, ότι γραμματικές και λεξικά είναι εξ ορισμού μεταγλωσσικά κείμενα. – Στα Ιστοριογραφικά-Χρονογραφικά κείμενα (ιδιαίτερα της Κρήτης και της Κύπρου) έχουμε μεγαλύτερη αποτύπωση τοπικών/διαλεκτικών χαρακτηριστικών (όπως και στα νοταριακά, στα οποία παρατηρούνται σημαντικές διαφορές μεταξύ

²⁰ Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Α΄, τχ. Ι και ΙΙ: *Μνημεία του λόγου, σχήματα, προλήψεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, χ.χ. [α΄ έκδ. 1948].

²¹ Η ταξινόμηση του κυπριακού πεζού λόγου που ακολουθεί η Κακουλίδη-Πάνου, ό.π., έχει ως εξής: Α. Επώνυμα έργα, Β. Ανώνυμα έργα, Γ. Επιστολές (επίσημες, ιδιωτικές), Δ. Έγγραφα (επίσημα – υπηρεσιακά, δικαιοπρακτικά, πιστοποιητικά, ιδιωτικά σημειώματα – κτητορικά – ενθυμήσεις, βιβλιογραφικά σημειώματα, διάφορα).

νοταρίων της πόλης και της υπαίθρου)· επίσης, τα χρονογραφικά κείμενα περιέχουν ενίοτε προσωπικές μαρτυρίες εκφρασμένες σε «δημωδέστερη» γλώσσα. – Στα Ταξιδιωτικά περιλαμβάνονται προσκυνητάρια των Αγίων Τόπων, ιδιωτικές περιηγήσεις και πορτολάνοι (ναυτικά εγχειρίδια)· τα περιηγητικά κείμενα υιοθετούν έναν τόνο οικειότητας και απευθύνονται στον αναγνώστη δίνοντας οδηγίες στο β' ενικ. πρόσωπο, τα δε ναυτολογικά δείχνουν τη γνωστή προτίμησή τους στη χρηστικότητα και στον δανεισμό.²² – Στα Επιστημονικά συγκαταλέγονται εκλαϊκευτικά, παιδαγωγικά κείμενα στους τομείς της αριθμητικής, της ιατρικής, της φυσικής ιστορίας, των απόκρυφων επιστημών καθώς και κείμενα τεχνικά–πρακτικά. – Στα Νομικά περιλαμβάνονται νομοκανόνες και κείμενα εκκλησιαστικής δικαιοσύνης· ακολουθούν και αυτά την απλουστευτική τάση των θρησκευτικών κειμένων. – Στα Έγγραφα, που αποτελούν και τη μεγαλύτερη ενότητα της ανθολογίας (σ. 371-471), εντάσσονται διπλωματικά έγγραφα, συμβολαιογραφικές πράξεις, «συμβάσεις» (λ.χ. πωλητήρια), κατάλογοι–αβεντάρια που καταγράφουν κινητά κυρίως είδη, καθώς και ιδιωτικά σημειώματα· σ' αυτά παρεισφρεύουν συχνά στοιχεία της δημώδους: η φωνή ενός διαθέτη, λ.χ., είναι συχνά διαφορετική από αυτήν του νοταρίου (το φαινόμενο της «ετερογλωσσίας»)²³ – Τέλος, οι Επιστολές χωρίζονται σε δημόσιες και ιδιωτικές· η εύλογη υπόθεση είναι ότι οι ιδιωτικές επιστολές υιοθετούν ένα πιο «δημώδες» ύφος.

Αλλά και τα υποείδη παρουσιάζουν ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά για τη μελέτη της δημώδους· λ.χ., τα «προγνωστικά κείμενα» (σ. 331 κ.ε.) είναι ιδανικά για τη μελέτη του μέλλοντα, που είναι μία από τις μελετώμενες μεταβλητές για τη διάγνωση δημωδέστερων χρήσεων (με τη μυωπική ματιά του γλωσσολόγου, θα λέγαμε ότι ο 16^{ος} από τον 17^ο αι. δεν διαφέρει

²² Η ναυτική ορολογία τυποποιείται «επί το καθαρώτερον» με το *Ονοματολογικόν Ναυτικόν* (Εν Αθήναις: εκ του Βασιλικού Τυπογραφείου, 1858), το οποίο υιοθετείται με το διάταγμα 1330 του Όθωνα. Με εγκύκλιό του προς απάσας τας ναυτικές αρχάς ο Υπουργός των Ναυτικών Αθανάσιος Μιαούλης παραγγέλλει «να μεταχειρίζεσθε το εξής εν τοις επισήμοις εγγράφοις τους εν αυτώ κατακεχωρισμένους Ελληνικούς όρους αντί των κοινοβαρβαρικών και των άλλων άχρι τούδε εσφαλμένως εισαχθέντων Ελληνικών».

²³ Η έμφαση που δίνεται στην κατηγορία αυτή των κειμένων φέρνει στον νου την ερευνητική υπόθεση σύμφωνα με την οποία η πρότυπη αγγλική (Standard English) έλκει την καταγωγή της από τη λεγόμενη Chancery English, δηλ. τη δικαιοκή γλώσσα του 15 αι. στο Λονδίνο· βλ. J. H. Fisher, *The emergence of Standard English*, Lexington, KY: The University Press of Kentucky, 1996, 36-64. Όμως, τα ελληνικά νοταριακά κείμενα του 16^{ου} αι. δείχνουν μία τάση α-τυποποίησης μάλλον παρά (προ)τυποποίησης.

μόνο στο Zeitgeist αλλά και στην παρουσία/απουσία απαρεμφάτου στους περιφραστικούς σχηματισμούς του μέλλοντα!²⁴).

Δεν παρουσιάζονται ως ξεχωριστές κατηγορίες οι μεταφράσεις, παραφράσεις, αντιγραφές. Επισημαίνεται πάντως ότι «στη συντριπτική τους πλειονότητα [...] τα πεζά κείμενα αποτελούν μεταγλωττίσεις και μεταφράσεις από αρχαιότερες μορφές λόγου και υψηλότερα υφολογικά επίπεδα ή και από ξενόγλωσσα κείμενα» (σ. LXXXVIII). Θα ήθελα απλώς να επισημάνω ότι τα ζητήματα της μετάφρασης, της μεταγλώττισης, ακόμη και της λογοκλοπής δεν πρέπει να τα αντιμετωπίζουμε με το ρομαντικό ιδεώδες της πρωτοτυπίας, που κυριαρχεί στις μέρες μας· η έννοια του authorship τον 15^ο και τον 16^ο αι. είναι πολύ διαφορετική από τη δική μας.

Εκτός από την επιλογή κατάλληλων ειδών λόγου, ένας συμπληρωματικός, τρόπος να μετρηθεί η απόσταση της γραπτής δημώδους από την καθομιλουμένη είναι, βέβαια, μέσω της διερεύνησης της ποικιλότητας, δηλ. μέσω της καταγραφής παραλλαγών και πολυτυπιών. Για τη μελέτη της ποικιλότητας, οι επιμελήτριες του τόμου προτείνουν μία δέσμη είκοσι τεσσάρων (24) μεταβλητών (σ. XCVI-CV) και δίνουν στατιστικά στοιχεία για τις εμφανίσεις κάθε παραλλαγής. Μια γλωσσική μεταβλητή είναι κάτι που μπορείς να το πεις – ή να το γράψεις – και έτσι και αλλιώς. Διακρίνονται λοιπόν για κάθε γλωσσική μεταβλητή η αρχαϊκή παραλλαγή και η νεωτερική· οι νεωτερικοί τύποι, καθ' υπόθεσιν, είναι «κοντύτερα» στην καθομιλουμένη. Η δέσμη αυτή των είκοσι τεσσάρων μεταβλητών – αν και όχι πλήρης – είναι και η «πληρέστερη» στη σχετική βιβλιογραφία.²⁵

Ορισμένες χαρακτηριστικές μεταβλητές είναι:

- Οι περιφραστικοί σχηματισμοί του μέλλοντα (στους οποίους αναφερθήκαμε ήδη), δηλ. με μόριο *θε* ή *θα* (< ρ. *θέλω*) + υποτ. ενεστ. ή αορ. (αντί απαρεμφάτου).
- Οι τύποι του θηλυκού άρθρου: οι έναντι του *αι* (στην ονομ. πληθ.) και *τας* / *τες* / *τις* (στην αιτ. πληθ.) με συχνότερο το *τες*. Είναι ενδιαφέρον ότι στις γραμματικές ο τύπος *τες* (ή *ταῖς*, στην εκδοχή του Σοφιανού) είναι πολύ

²⁴ Πβ. όμως σ. CIII σημ. 188 και Eleni Karantzola, «Aspects de l'expression grammaticale du futur au XVIe siècle», στο *Les futurs grecs et leur histoire*, επιμ. R. Allan, F. Lambert και Th. Markopoulos, Louvain-la-Neuve: Peeters, 307-327.

²⁵ Οι David Holton and Io Manolassou αξιοποιούν μια δέσμη από οχτώ γλωσσικά χαρακτηριστικά· βλ. “Medieval and Early Modern Greek”, στο *A companion to the ancient Greek language*, επιμ. E. J. Bakker, Oxford: Blackwell, 2010, 539-563.

συχνός, ενώ το τις εμφανίζεται ως δεύτερη επιλογή μόνο μετά τα μέσα του 19^{ου} αι.²⁶

- Οι καταλήξεις γ' πληθ. σε -ουσι(ν) έναντι -ουν και σε -ασι(ν) έναντι -αν· π.χ., «σκοντάβουσιν και πέφτουν» (σ. 329), «εστέργασιν» και «διάβησαν» (σ. 255).²⁷

Και φυσικά ούτε ολόκληρη η δέσμη των είκοσι τεσσάρων μεταβλητών εξαντλεί το ζήτημα της ποικιλότητας, που θα μπορούσε να μελετηθεί επίσης και σε σχέση με άλλα γραμματικά και λεξιλογικά φαινόμενα. Για παράδειγμα, η χρήση παρατακτικών συνθέτων ή πολυσυνθέτων, η τόσο διαδεδομένη συνθετολαγνεία στην ποίηση της εποχής, στη δημοτική ποίηση,²⁸ αλλά, αργότερα, και στην ποίηση σε δημοτική, δεν φαίνεται να γνωρίζει αξιόλογη διάδοση στα πεζά κείμενα που περιλαμβάνονται σ' αυτόν τον τόμο.²⁹ Η εναλλαγή των αρνητικών *μη(ν) / μηδέ(ν)* μετά από *να*, αντίθετα, φαίνεται να είναι αρκετά διαδεδομένη: «*να μην βλέπει*», «*να μην αργολογά*», «*να μην έχουν έξοδον περισσήν*», «*να μην είναι γαστρίμαργος*», «*να μην χορτάσει*», «*να μην τον πίνεις*», «*να μην κόψεις τον λόγον*», «*να μη γυμνώσεις*» (σ. 123) έναντι των «*να μηδέν είπω*» (σ. 189), «*να μηδέν αμελήσει*» (191), «*να μηδέν εβγάλει*» (314), «*να μηδέν πει*» (316), «*να μηδέν αδικείται*» (336).³⁰ Φυσικά, μπορούμε ν' αναρωτηθούμε και για άλλες γλωσσικές μεταβλητές· αναφέρω αυτή τη δυνατότητα όχι ως κριτική αλλά για να υπογραμμίσω την ανοιχτωσιά αυτού του καλά συγκροτημένου σώματος κειμένων.

Ποικιλότητα παρατηρείται συχνότατα στα έργα του ίδιου συγγραφέα, ενίοτε μέσα στο ίδιο κείμενο. Υψηλός βαθμός «ενδο-ποικιλότητας»,

²⁶ Βλ. Νίκος Παντελίδης, «Στα ίχνη της νεοελληνικής κοινής: Η μαρτυρία των γραμματικών του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα», υπό έκδ. στο *Κοινή, κοινές και η διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής*, επιμ. Χρ. Τζίτζιλής και Γ. Παπαναστασίου, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών - Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2024.

²⁷ Βλ. και Martin Hinterberger, «Το φαινόμενο της πολυτυπίας σε δημώδη κείμενα», στο *Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημώδους γραμματείας*, επιμ. Η. Eideneier, U. Moennig, N. Τουφεξής, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001, 215-243.

²⁸ Βλ. Παντελή Μπουκάλα, *Όταν το ρήμα γίνεται όνομα: Η «αγαπώ» και το σφρίγος της ποιητικής γλώσσας των δημοτικών*, Αθήνα: Άγρα, 2016, 267 κ.ε.

²⁹ Η περιορισμένη νεολογία συνθέτων στις μέρες μας οφείλεται ίσως και στην επίδραση που έχουν ασκήσει οι καθαρευουσιάνικες αντιλήψεις· βλ. σχετικά Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου, «Σύνθεση της νέας ελληνικής: Μια διαδικασία σχηματισμού λέξεων με κοινωνιογλωσσικά χαρακτηριστικά», υπό έκδ. στις *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 43 (2024).

³⁰ Η λεγόμενη «πλεοναστική άρνηση» (Αχιλλ. Τζάρτζανος, *Νεοελληνική σύνταξις*, Β', Αθήνα: ΟΕΣΒ, 1963, 261-262) σε (στιγματισμένες) εκφορές του τύπου «Δεν μπορεί να μη δεν έρθει» ενδέχεται να προέρχεται από το μεσαιωνικό *να + μηδέν*· βλ. David Holton κ.ά., *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, 1055.

διαπιστώνεται στον κερκυραίο Αλέξιο Παρτούρο.³¹ Γενικότερα, η ενδο-ποικιλότητα φαίνεται να είναι το πιο διαδεδομένο γλωσσικό χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής. Να δύο ακόμη παραδείγματα με ταυτόχρονη χρήση στο ίδιο κείμενο των υποθετικών συνδέσμων (ε)αν ... ει· το πρώτο παράδειγμα είναι από τα γιατροσόφια ανώνυμου συγγραφέα· το δεύτερο από τα «Προγνωστικά σημεία περί βροχής» του Δαμασκηνού Στουδίτη, όπου παρατηρούμε και την εναλλαγή *ημέρας / ημέρες*:

Περί του να γνωρίζεις κόρη είναι παρθένος . Έπαρε άνθη πολλά από πάσης λογής και κάμε στεφάνι και βάλε το εις την κεφαλήν της κόρης και κοίταζέ την στο πρόσωπον, και αν δακρύσει είναι παρθένος, ει δε και γελάσει δεν είναι παρθένος (σ. 318)

Μηνί Δεκεμβρίω α´ ο Κύων το άστρον αποταχύς βασιλεύει, και εάν χειμάσει ταύτην την ημέραν, στέκεται η ταραχή του αέρος ημέρας λζ´ . Ει δε καλή ημέρα γένει, ούτως και οι λζ´ ημέρες (σ. 333).

Ένα σημαντικό ερώτημα είναι αν οι ίδιοι οι συγγραφείς που ανθολογούνται έχουν συνείδηση της ποικιλότητας (όπως είδαμε, συνείδηση της ποικιλότητας σημαίνει μεταγλώσσα και μεταγλώσσα σημαίνει πρότυπη γλώσσα). Τα μεταγλωσσικά σχόλια στους Προλόγους και στις Εισαγωγές δείχνουν ισχυρή πεποίθηση για τη «κοινή» γλώσσα που χρησιμοποιούν ορισμένοι συγγραφείς, όπως στον Πρόλογο της *Παλαιάς τε και Νέας Διαθήκης* του Ιωαννίκιου Καρτάνου:

εποίησα το παρόν βιβλίον και από γραμματικά και λογικά έβγαλά τα εις κοινήν γλώτταν ως ηβλέπετε διά να εγνωρίζει πάσα μικρός άνθρωπος μέρος από την θείαν Γραφήν τι λέγει. Και τούτο δεν το έκαμα διά τους διδασκάλους, αλλά διά τους αμαθείς ως εμέ και διά να καταλάβουν πάντες οι χειροτέχναι και αμαθείς την θείαν Γραφήν τι λέγει, τώσον ναύται όσον και χεροτέχναι και γυναίκες και παιδιά και πάσα μικρός άνθρωπος μόνον οπού να ηξεύρει να διαβάζει (σ. 6).

Ενδιαφέρον έχουν και οι μεταγλωσσικές εξηγήσεις μέσα στα ίδια τα κείμενα, οι περιπτώσεις δηλαδή όπου η σημασία ενός όρου εξηγείται μέσω ενός άλλου ή μέσω μιας παράφρασης. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, πολύ συχνά, *explanandum* και *explanans* ανήκουν σε διαφορετικά επίπεδα λόγου ή ακόμη και σε διαφορετικές γλώσσες. Έχουμε, λοιπόν, εξήγηση από λόγια σε λόγια έκφραση: «τροπή θερινή, ήγουν αρχή του θέρους», «τροπή φθινοπωρινή, αρχή του φθινοπώρου» (σ. 332)· εξήγηση από δημώδη σε

³¹ Σύμφωνα με την Ελένη Καραντζόλα και τον Αναστάσιο Παπαϊωάννου, «Στοιχεία για την 'κοινή' και την πρώιμη επτανησιακή/κερκυραϊκή: Η περίπτωση του Αλεξίου Παρτούρου», στο *Πρακτικά Ι΄ Πανιονίου Συνεδρίου*, Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, 2018, 237-254 [<https://panioniosynedrio.gr/2014/gr/proceedings/>].

δημώδη: «οι θησαυροί της γης, ήγουν ο βίος» (σ. 336)· εξήγηση από λόγια σε δημώδη: «πετεινού, ήγουν τον κόκοτον» (σ. 317), «κιονικά, ήγουν ποδαρικά» (σ. 285), «περί του ψιττακού, ήγουν τον παπαγά» (324), «αι Πλειάδες, ήγουν η Πούλια» (σ. 331), «υδρωπικός, ήγουν ὕδρωπικιασμένος» (σ. 326)· εξήγηση από δημώδη σε λόγια: «αναβιγάρι, ήγουν εις το ναυτολογικόν» (σ. 14)· καθώς και πολλές διαγλωσσικές εξηγήσεις, με ρητό μεταγλωσσικό σχόλιο ή και χωρίς: «Κολόνες του Ηρακλέους, οπού ονομάζουν φραγκικότερα εις το στρέτο της Εγκλιτέρας (σ. 15), «σύναψις [...], ήγουν μία σμίξις, την οποίαν την λέγουσιν οι Φράγκοι σουμάρ» (σ. 307), «εις την γραμμήν, ήγουν εις την τρέσαν» (σ. 307), «αφαίρεσιν την λέγουν οι Φράγκοι σορτάρ» (σ. 308), «τον οποίον πολυπλασιασμόν τον λέγουσιν οι Ιταλοί μολτιπλικάρ» (σ. 309), «ένα βότανον οπού λέγουν οι Φράγκοι μπετόνικα» (σ. 314), «ονομάζεται παπαγάς εις την κοινήν γλώτταν την ρωμαϊκήν και τούρκικα λέγεται τουντί» (σ. 324), «ήτον, καθώς το λέγουν εις αυτόν τον τόπον, ρούπνικος, οπού σκάπτουν και εβγάνουν το χώμα οπού κάμνει το ασήμι και το χρυσάφι» (σ. 171).

Τα αποσπάσματα αυτά δείχνουν μίαν αθωότητα. Η στάση των συγγραφέων δεν είναι καθαριστική. Χρησιμοποιούν όλους τους επικοινωνιακούς πόρους που έχουν στη διάθεσή τους (λόγια, δημώδη γλώσσα, άλλες γλώσσες). Αυτό που προέχει είναι η επικοινωνία μάλλον παρά η διαμόρφωση ενός ενιαίου, πρότυπου ύφους.

Αλλά και οι μεταφράσεις μπορεί να θεωρηθεί ότι συνιστούν μεταγλωσσικό σχολιασμό (το μετάφρασμα σχολιάζει το πρωτότυπο). Ιδού, χωρίς σχόλια, πώς αποδίδει ο Σοφιανός τη λέξη «Ἑλληνίς» στη μετάφρασή του με τίτλο «Παιδαγωγός» του «Περὶ παίδων αγωγῆς» του Πλουτάρχου: το πρωτότυπο: «πρῶτον μὲν τοῖς ἦθεσιν Ἑλληνίδας»· και η μετάφραση: «Και πρώτον μεν να έχει τάξεις και ήθη αρχοντικά και ρωμαϊκά» (σ. 207).

Με μόνη εξαίρεση τη γραμματική του Σοφιανού, τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον *Δημώδη πεζό λόγο του 16^{ου} αιώνα* έχουν μονοτονιστεί και ομοιογενοποιηθεί ορθογραφικά σύμφωνα με τις ρυθμίσεις της γραμματικής Τριανταφυλλίδη (βλ. σ. CIX). Η επιλογή αυτή είναι κατανοητή, δεδομένου ότι η έκδοση είναι χρηστική μάλλον παρά διπλωματική. Με μαθηματικούς όρους, η ορθογραφική ομοιογενοποίηση αποτελεί *απεικόνιση* της παλαιότερης *επί* της νεότερης ορθογραφίας· τούτο σημαίνει ότι πληροφορίες που σχετίζονται με την αρχική ορθογραφία

χάνονται οριστικά. Οι πληροφορίες αυτές θα μπορούσαν να είναι χρήσιμες σ' έναν μελλοντικό ερευνητή ή ερευνήτρια που θα ήθελε ν' ασχοληθεί με την τυποποίηση της νέας ελληνικής. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Sylvain Auroux, το τεχνογλωσσικό σχήμα του οποίου επιδοκιμάζουν οι επιμελήτριες του τόμου,³² η τυποποίηση δεν περιλαμβάνει μόνο grammatisation αλλά και scripturisation των κειμένων.

Μίλησα στην αρχή για ένα ερευνητικό πρόγραμμα εν εξελίξει στο οποίο ανήκει ο τόμος *Δημώδης πεζός λόγος του 16^{ου} αιώνα*. Και οι τρεις επιμελήτριες του τόμου καταχωρίζουν στη βιβλιογραφία πάμπολλες δημοσιεύσεις για διάφορα ζητήματα που άπτονται της θεματολογίας που αναπτύσσουν στην ήδη εκτενέστατη Εισαγωγή τους. Άλλα ζητήματα βρίσκονται υπό επεξεργασία. Το έργο αυτό είναι ανοιχτό: το σώμα κειμένων στο οποίο βασίζεται είναι προσβάσιμο σε όποιον και όποια επιθυμεί να κάνει τις δικές του/της παρατηρήσεις. Ειρήσθω εν παρόδω ότι μια ψηφιοποιημένη έκδοση αυτού του τόμου, η οποία θα επέτρεπε συνδυασμένες αναζητήσεις στα κείμενα, θα ήταν, για ερευνητικούς σκοπούς, πολύ πιο χρήσιμη από την έντυπη.

Ο τόμος αυτός θα μπορούσε ίσως να έχει εκδοθεί καμιά δεκαριά χρόνια νωρίτερα. Παρόλα αυτά, δεν έχει χάσει την πρωτοτυπία του. Μας δίνει μια εικόνα της πρώιμης ελληνικής διαφορετική από αυτήν στην οποία μας έχει συνηθίσει η σχετική φιλολογία. Τεκμηριώνει τη θέση ότι ο πεζός λόγος δεν ήταν τον 16^ο αι. ουραγός της ποίησης. Αποτελεί σημαντική συμβολή στην ιστορική κοινωνιογλωσσολογία και στη συγκριτική μελέτη των κοινών ή/και πρότυπων γλωσσών (comparative standardology). Είναι κρίμα που η ελληνική έχει χάσει τη διεθνή ακτινοβολία που άλλοτε είχε σ' αυτά τα πεδία. Μπορεί να την ανακτήσει. Και αυτή θεωρώ πως είναι η σημαντικότερη συμβολή αυτού του τόμου.

³² Βλ. παραπάνω σημ. 15.